Dr. Doina Isfănoni

RELICVE PĂGÂNE LA ÎNMORMÂNTARE ÎN ȚINUTUL PĂDURENILOR – HUNEDOARA

Scoaterea copârșeului în curte, la Cernișoara Florese, 1995

În Ținutul Pădurenilor din județul Hunedoara există și astăzi credința că moartea nu apare niciodată pe neașteptate. Adesea ea este anticipată de anumite semne care „se arată", fie direct celui vizat, fie neamurilor sau chiar vecinilor. Receptate auditiv sau vizual, acestea sunt interpretate ca premoniții ce tulbură liniștea sufletească a oamenilor. Dintre cele mai frecvente semne amintim: „urletul câinelui", „cântatul ciuhurezului" (bufniței), „cântatul găinii cucoșește", „pocnetul mobilierului" etc. De asemenea visarea de către cel în cauză sau de către unul dintre apropiații săi, dar în relație cu respectivul, a unui „uspăț" (nuntă), sau a unei cămăși femeiești cu „rândurile pă roșu", este un semn vestitor de moarte.

În preajma muribundului, mai ales când omul „zace de mai multă vreme", este mereu cineva prezent, la căpătâiul lui, pentru „a-i ține lumina" când „își dă sufletul, că-i mare păcat să-l lași să moară fără lumină". În momentele imediat următoare, în familia defunctului se declanșează o suită de acte rituale, ce aduc în atenție atât străvechile credințe de sorginte magică, cât și pe cele aparținând cultului creștin-ortodox. Respectarea cu sfințenie a fiecărei practici funerare este în Ținutul Pădurenilor o adevărată „lege nescrisă a pământului", întrucât în acest fel se asigură integrarea răposatului în „lumea de dincolo", eliminându-se totodată și posibilitatea revenirii sale nefaste, printre cei vii.

Dată fiind forța acestor convingeri, imediat după „ieșirea sufletului", trupul și locul în care s-a petrecut decesul sunt purificate, conform celor mai autentice rigori magice. Mai întâi „se scaldă mortul". Dacă-i bărbat, tot de un bărbat – cel mai adesea se cheamă un om mai sărac –, iar dacă-i femeie, tot de o femeie. În satele din partea nordică a zonei, pentru această operațiune se cheamă două persoane. Apa folosită la „scăldatul mortului", este investită cu valoare simbolică (lustrală) fiind capabilă să „curețe trupul mortului de toate păcatele". Datorită acestei virtuți, „apa la mort" nu poate fi aruncată oriunde ci doar „într-un loc ferit, unde nu calcă oamenii și nici vitele", de regulă lângă un gard, întrucât contactul cu ea poate deveni nefast pentru cel în cauză (precauție în concordanță cu cele mai arhaice precepte ale magiei simpatetice).

După „curățirea" simbolică a trupului, răposatul este îmbrăcat cu „haine bune"; adesea acestea sunt pregătite încă din timpul vieții, iar uneori defunctul, dacă era femeie, cerea familiei să o îmbrace cu o anume cămașă, cea cu „rândurile" îndrăgite de ea.

Când totul era gata, mortul se așază pe o laviță, cu capul spre răsărit, punându-i sub el o „pricoiță" (cergă). Mâinile și picioarele i se leagă cu o ață de lână sau chiar cu vrej de curpen. Sub laviță se așază oala cu care s-a turnat apă la „scăldat", umplându-se cu nisip. Trupul se acoperă cu o „pânză de ochi", confecționată dintr-o țesătură albă de cânepă. Tot acum femeile fac și „lumina mortului" sau „statul", adică o lumânare lungă cât trupul acestuia, folosind ață de cânepă și ceară de albine. Când este gata, această „lumină" se face „colac" (spirală), așezându-se pe pieptul mortului. De la ea se aprind celelalte lumânări care ard pe timpul cât mortul rămâne în casă. Când toate aceste acte rituale au fost finalizate, una-două femei din familie, încep „a se cânta" după cel dispărut. Bocetul se face spontan, fără a repreduce un text versificat cu formă fixă.

Colectivitatea sătească este anunțată că „este mort în sat" prin intermediul clopotului de la biserică care este tras într-un anume fel, inconfundabil și unanim recunoscut. Tot în acest moment femeile din familie și rudele apropiate îmbracă doliul: cămăși brodate cu negru, iar bărbații umblă cu capul descoperit și nebărbieriți.

Pe timpul cât defunctul rămâne în casă – două nopți și trei zile – el nu se lasă singur, fiind implicat într-o serie de acte cu caracter magic și religios. Odată cu venirea serii, rudele, vecinii și prietenii se strâng la familia respectivă pentru a „priveghia mortul". Cu acest prilej sunt evocate diverse momente din viața celui dispărut sau situații când acesta a dovedit bunătate, spirit de întrajutorare și omenie. Cea mai mare parte din timpul privegherii este dedicată însă anumitor „jocuri", specifice numai priveghiului: „moara", „țapul", „calul", „moșul și baba", ca să enumerăm doar câteva, întrucât repertoriul lor este mai bogat, numărând aproximativ 20 de jocuri.

Încăperea unde se află mortul și urmează a se desfășura jocurile, este pregătită special pentru a primi cât mai multă lume: se scot de aici lucrurile de prisos – masa, patul, „podișorul" (dulapul de vase) –, lăsându-se doar lavițele de jur împrejurul pereților.

Datul hainelor de pomană și datul găinii peste copârșeu, la Cernișoara Florese, 1995

Unul dintre jocurile cele mai frecvente, dar și cel mai așteptat, care antrenează toți participanții de la priveghi, cu excepția membrilor familiei, este „purecul". Interpreții principală sunt doi feciori: unul, numit „purec", care stă în mijlocul asistenței pe un scaun mic, fără spătar și altul numit „cel cu mișca". Acesta stă lângă „purec", în picioare, având în mână o împletitură realizată dintr-o țesătură de cânepă: „mișca". Între ei începe un dialog: Cel cu „mișca" (se adresează „purecului"):

- „*Suce-te purece*"!

Purecul răspunde:

- „*Nu mă pot*"!...

Cel cu „mișca":

- „*De ce nu te poți?*"

Purecul:

- „*Să se ducă cutare băiat să o sărute pe cutare fată sau nevastă*".

Cel cu „mișca" (învârtind împletitura în mână) urmărește ca băiatul vizat să îndeplinească porunca. Acesta se duce și sărută fata, după aceea revine la loc. Acum „purecul" se învârte din propria inițiativă, cu scăunel cu tot, ca să vadă altă fată din asistență.

Cel cu „mișca" din nou îl îndeamnă:

- „Suce-te purece"!

Purecul răspunde:

- „*Nu mă pot*"!...

Cel cu „mișca":

- „*De ce*"?

Purecul:

- „*Să se ducă fata x să sărute pe feciorul sau băiatul y*".

În caz că fata refuză, este amenințată cu „mișca", iar dacă totuși se eschivează este atinsă cu această împletitură, la început mai ușor, apoi mai tare, până când face ce i se cere. Nu există scăpare. Și așa, jocul continuă până se duce fiecare fecior și fată să sărute, cel puțin o dată, persoana recomandată de „purec". Acest joc poate dura o oră și chiar mai mult, creând o stare de bună dispoziție. Datorită lungimii sale el poate fi întrerupt, când își fac apariția în casă, interpreții mascați al unui alt joc de priveghi: fie „moara", „calul", „țapul" sau altele. Deși sunt mai scurte ca durată, acestea din urmă crează o stare deosebită în rândul asistenței: teamă, la cei care participă pentru prima dată, haz și bună dispoziție, la majoritatea. În aceste momente, încăperea pare că explodează de râsete. Toată lumea parcă a unitat de mort, doar „cântatul după mort" de la miezul nopții, reamintește celor prezenți că răposatul este pe laviță. Și astfel noaptea trece pe neobservate.

Cea de a doua noapte de priveghi este așteptată cu nerăbdare, mai ales de tineri, întrucât au prilejul să se reîntâlnească și să reînceapă jocurile din seara precedentă, sau să practice altele pentru care n-a mai fost timp, în seara anterioară.

„Așezarea trupului în copârșeu" (sicriu), reprezintă o altă secvență rituală de performarea căreia depind atât statutul defunctului, în viitorul său drum, cât și integritatea spirituală a familiei și colectivității. Aici se înscriu multitudinea practicilor magice derivate din teama ca mortul „să nu se întoarcă" sau „să se facă strigoi". în acest scop se pun în sicriu diverse elemente cu statut simbolic (apotropaic): o coasă, dacă-i bărbat, secere dacă-i femeie, secure, un cuțit, „ca să aibă de lucru în pământ, unde-i lumină ca aici". Alături de acestea, tot în „copârșeu", se mai pun: rug de mure, găinaț, excremente de pisică, o bucată de țest, „ăstea ca să nu se facă strigoi". În același scop, „mortul se arde cu un fier încins după cap" sau i se „înfige în inimă câte un corn de furcer (furcă de fier)".

În câteva dintre satele zonei – Runcu Mare, Muncelu Mare și Socet – se mai păstrează o altă străveche practică magică: „pusul păpușilor" (substitut simbolic

Presărarea drumului către cimitir cu mac și stropirea lui cu apă, la Cernișoara Florese, 1995

al membrilor familiei celui decedat) în „copârșeu", „câte una pentru fiecare", numindu-le: „asta-i pentru Ion, asta-i pentru Măria....". Aceste păpuși sunt de fapt o legătură alcătuită, prin reunirea unor bucățele de: „cenușeri", găinaț, mac, usturoi și leuștean într-un „petec de opreg negru", legate strâns cu ață. Obiectele folosite la toaleta mortului, sunt și ele puse în „copârșeu" – săpunul, cârpa, piaptănul – din aceleași considerente de sorginte magică; tot ceea ce vine în contact cu defunctul, capătă valoare nefastă pentru cei vii.

Desprinderea celui mort din mediu său familial este reprezentată prin „scoaterea copârșeului din casă, în

ocol". În cadrul acestei secvențe asistăm la mai multe tipuri de practici – magice și religioase – care se succed în alternanță spațio-temporală. În casă, preotul începe slujba pentru defunct, apoi, patru bărbați scot sicriul afară, urmărind să-l ducă „cu picioarele înainte" și să scoată oala cu nisip care fusese scoasă de sub laviță și așezată pe prag. „Căsarnicii" (membrii familiei) rămân toți în casă, iar un om care este mai aproape, închide și deschide ușa de trei ori, în urma mortului și doar după aceea îi lasă să iasă și pe ei din cameră. Prin intermediul acestor practici se urmărește ruperea oricăror legături dintre mort și lumea celor vii, îndepărtând din ambientul existențial al familiei orice urmă a prezenței sale fizice.

În „ocol" (curte), preotul își continuă cuvenita slujbă religioasă, iar la sfârșitul ei, nașul sau unul dintre urmașii lui, împreună cu neamurile se învârt de trei ori pe lângă „copârșeu", punând și câțiva bani pe icoana de pe pieptul mortului. În acest moment câteva femei din neam încep să bocească („să se cânte"): *„Dragul meu și tatăl meu, / Haidă, tată, în casă iară, / Un-te duci, c-afară-i sară, / Întinde, tată mâinile, / Și le dă cu neamurile, / Întinde, tată mâna dreaptă, / Și frumos cu noi te iartă, / Dacă ceva ți-am greșit, / Iartă-ne la despărțit"*. (Herciu Cornelia, născută 1925, Bătrâna).

Urmează „sfințirea hainelor, date de pomană" și împărțirea lor la cei numiți, între care, neapărat, celui care a „scăldat mortul". Un tip aparte de ofrandă îl constituie „datul găinii peste copârșeu"; propabil, reminiscență a păsării psihopompe. Secvența despărțirii ajunge la apogeu în momentul baterii capacului sicriului în cuie.

Mortul, fiind „gata de plecare", se formează cortegiul, într-o ordine anume, cu mici diferențe de la sat la sat. În față, merg cei doi bărbați care duc praporii, apoi preotul și cantorul, cel care duce crucea (sau stâlpul), carul cu mortul urmat de două femei – una care duce „oala cu apă", din care varsă la fiecare „hodină" (popas în care preotul citește Evanghelia) și cea care duce „oala cu mac" din care presară câte puțin pe tot drumul – urmează neamurile și ceilalți participanți. În timp ce se îndreaptă către cimitir, două-trei femei, rude apropiate, stau în car, alături de sicriu și bocesc.

Ajunși la locul de îngropare – cimitir sau o ogradă a familiei – imediat după ce sicriul este coborât din car, carul „se răstoarnă într-o parte". În fața gropii preotul oficiază din nou, după care sicriul este coborât pe funii în groapă. Preotul aruncă primul pământ pe sicriu, iar după el familia și groparul. Bocetul cunoaște în aceste momente accente dramatice, orpindu-se numai atunci când sicriul nu se mai vede. Implantarea însemnului funerar – stâlpul sau crucea – încheie ritualul de înmormântare.

În memoria celui dispărut, familia pregătește acasă „pomana", colaci și mâncăruri diverse, „de dulce sau de sec", după cum figurează ziua îngropării în calendarul creștin. Masa se pune în casă sau afară în „ocol" (curte) în funcție de anotim sau de starea vremii. Înainte de intrarea oamenilor la masă, preotul face o „sfeștanie" în casa mortului, sfințind apoi și pomana. „La ridicatul oamenilor de la pomană", se dă fiecăruia câte un colac și o „lumină aprinsă", în amintirea celui dispărut.

În suita practicilor arhaice de purificare a spațiului existențial al celor vii, de imixtiunea malefică a mortului, timp de trei zile de la îngropare, o femeie bătrână, „tămâiază mormântul" și aprinde „statul" (ceea ce a mai rămas din lumânarea de lungimea defunctului). Acest act, cu valoare magică, trebuie înfăptuit dimineața, în zori.

Deși în Ținutul Pădurenilor „căratul apei la mort" nu se mai practică decât în unele sate – Goleș, Muncelu Mare și Socet – obiceiul mai apare totuși în câteva așezări, dar într-o formă comprimată temporal: toate cele 40 de „ciubere" (recipiente din doage) cu apă care trebuiau duse câte unul pe zi, la diverși oameni din sat, sunt cărate acum toate odată, în a șasea săptămână duopă înmormântare, ca „să aibă mortul să bea, pe lumea cealaltă".

Tot în răstimpul celor 40 de zile de la deces, familia răposatului are obligația de a construi „o punte de lemn" peste un pârâu, „ca să aibă cel plecat punte, să treacă pă lumea ailaltă" (inf. Dinga Ion, n. 1904, Muncelu Mare).

La încheierea celor șase săptămâni, când se crede că „sufletul s-a așezat" și „a încheiat marea sa călătorie", se face o a doua pomană, „cu carturi" (vase mici lucrate din doage de lemn). Familia pregătește din nou acasă „masă de pomenire", iar la biserică duce un colac mare, „parastasul", pentru a fi slujit de preot. Următoarele pomeniri a celui dispărut se fac la jumătate de an, „pomana cu oale" și la un an „pomana cu blide și linguri". După trecerea anului, răposatul intră în „cultul strămoșilor", fiind pomenit la răstimpurile stabilite în calendarul popular al obiceiurilor din zonă: la Crăciun, la Paște și la hramul bisericii.

O particularitate a ritualului de înmormântare din Ținutul Pădurenilor apare când defunctul este un om tânăr. Indiferent dacă el este necăsătorit sau căsătorit, trebuie să „i se ducă brad".

Încă din prima seară a priveghiului, „gazda" din casa mortului „numește" doi tineri (de obicei rude) care vor merge în pădure „să aducă bradul"; tot acum se cheamă și femeile care vor „cânta bradul".

În ziua înmormântării, dis de dimineață, cei doi feciori, având la ei securi, pleacă în pădure, „acolo unde știu ei că sunt brazi potriviți pentru ceea ce le trebuie lor". Aleg unul dintre aceștia, înalt de șase-șapte metri, „cât să-l poată duce pă umeri". După ce își fac cruce, îl taie, cu mare grijă însă, deoarece nu trebuie să atingă pământul ori să cadă jos; unul dintre feciori „îl ține", iar celălalt „îl curăță" de cetină până la jumătate. Când au terminat, ei pleacă cu „bradul", dus pe umeri, spre marginea pădurii, unde îi așteaptă grupul femeilor care vor interpreta „cântecul bradului"; numărul acestora este întodeauna fără soț, cinci, șapte, nouă. Ele încadrează „bradul", trei de-o parte și patru de cealaltă parte a vârfului, pornind astfel spre sat și cântând „bradul" de „răsună dealurile și văile".

O sinteză a întregului praxis ritual de sacrificare a „bradului funerar" este redată în versurile cântecului: *„Cetină de bradu, / Ce te-ai d'oblecitu, / Din codru-ai pornitu, / - Eu n-aș fi pornitu, / Dar eu am avutu / Un frate juratu / Și-ăla și-o mânatu / Doi voinici din satu, / Cu două topoare / Jos să mă doboare. / Jos mă doborâră / Și mă curățară, / Pe umeri mă luară / Și cu mini plecară / Pe-o rară cărare, / Pe-o rază de soare: / Raza soarelui, / Culmea dealului, / Pe-un deluț frumos / Către sat în jos. / Când s-apropiară / În cale-mi veniră / Cinci neveste ,nalte, / Frumos „câștigate" / Cetina mi-o luară, / Frumos mi-o cântară, / Un'e s-abătură? / Unde fu strânsură, / La vraniță aleasă, / La fratele-acasă, / Aco'mă băgară / Și jos mă lăsară, / Frumos mă'n-floriră / Cu flori din grădină. / Mă plâng, mă suspină, / Cu flori de fonfiu, / De-amar să le fiu"*. (inf. Vlad Valeria, n. 1921, Cerbăl, „a lu Cioacă").

Ajunși la gospodăria mortului, feciorii reazămă „bradul" cu vârful de streașina casei, pentru a fi împodobit; misiunea revine fetelor. Ele leagă de crengile „bradului" ciucuri de lână colorată în roșu, „vânăt", „floarea piersicului", (ciclamen) etc.; mai nou se folosesc panglici colorate din mătase sau chiar fâșii de hârtie creponată. Sub cetină, ele leagă „cișcineul" – un batic roșu din cașmir purtat numai de fete în sărbători, iar în vârf un clopoțel. În timp ce fetele împodobesc „bradul" femeile intepretează un alt fragment, specific acestui moment: *„Cișcineu rotat, / Grecul de te-o dat, / Rău te-o blăstămat: / Să stai sus în brad, / Vântul să te bată, / Soarele să te ardă, / Fața ți să piardă, / Ploaia să te ploaie, / Fața ți se moaie"*.

Pe drumul către cimitir „bradul" deschide cortegiul funerar: femeile care-l cântă, merg înainte, două dintre ele ținând cu mâna de cetina sa. Când se apropie de intrarea în cimitir, doar în satele părții sudice a zonei – ele încep să cânte un cântec ritual, cunoscut sub numele: Fi progadie făloasă: *„Fi progadie făloasă, / Că ți-aducem floare aleasă: / Nu vine să înflorească, / Ci vine să putrezească"*. (inf. Bobora Evuța, n. 1942, satul Hășdău).

În final odată cu înhumarea defunctului, „bradul" se implantează la căpătâiul acestuia, alături de stâlp sau cruce, rămânând, astfel, să amintească obștii că cel dispărut a murit înainte de vreme.

(Din Doina Ișfănoni - *Interferențe între magic și estetic*, Editura Enciclopedică, București, 2002)

(Fotografii: dr. Doina Ișfănoni).

